

PETER EISENBERG: DVOJITÝ BÁSNICKÝ AKT A DUCHOVNÁ HRA (1651). TEXT PROTESTANTSKEJ ŠKOLSKEJ HRY V DOBOVOM KONTEXTE

MIROSLAV VARŠO

Ústav divadelnej a filmovej vedy Slovenskej akadémie vied, Bratislava

Abstrakt: Školská hra nemeckého autora Petra Eisenberga z roku 1651 sa v posledných desaťročiach tešila pozornosti odborníkov z viacerých vedeckých oblastí. Vynikajúce štúdie dokazujú výnimočnosť tohto divadelného počinu. Štúdiá dopĺňa doterajšie výskumy o pozorné čítanie textu s úmyslom odhaliť dobové myslenie a zdroj inšpirácie autora Petra Eisenberga. K slovu sa tak hlási teológia, v protestantskom prostredí úzko spojená so Svätým písmom, spismi cirkevných otcov a s vierovyznaniami. Významný podiel na predvedení hry má hudobná produkcia popredných dobových autorov. Školská hra pri pochopení dobovej symboliky môže aj dnešného čitateľa oslovit' svojim bohatým vnútorným životom.

Kľúčové slová: školská hra, protestantské divadlo, barok, duchovná pieseň

Vianočná hra od Petra Eisenberga z Halle, nacvičená so štvor- až šesťročnými deťmi v Prešove, je slovenskej i svetovej vedeckej verejnosti známa z viacerých štúdií.¹ Milena Cesnaková-Michalcová vyzdvihla predovšetkým jej unikátnosť v porovnaní s dobovými divadelnými vyjadreniami. Jan Port sa venoval medirytinám a javiskovému stvárneniu z pohľadu historika umenia. Germanista Ervín Lazar preložil režijné a scénografické pokyny do slovenčiny s príslušným odborným komentárom. Zdalo by sa, že k hre už po týchto kompetentných vyjadreniach niet čo povedať. Pohnútkou vrátiť sa k školskej inscenácii z roku 1651² z protestantského prostredia boli predovšetkým poznámky týkajúce sa textu hry: „Samotný obsah hry je bezcenný a nezaujímavý. Jazykovo ani básnický nezodpovedá veku detí, ktoré hru predviedli. Nie je to

¹ HOZA, Štefan. Najstaršie začiatky drámy a mysteria na Slovensku. In *Naše divadlo*, 1937, č. 6, s. 83 – 92; CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, Milena. *Kapitoly z dejín slovenského divadla*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1967, s. 72 – 75; Inscenácia vianočnej hry v Prešove r. 1651. In *Problémy umenia* 16. – 18. storočia. Zborník referátov zo sympóziá. Bratislava : 1987, s. 109 – 114; The Staging of a New Year's Play at Presov (Eperies) in Eastern Slovakia in 1651. In *Theatre Research International*, 1993, roč. 18, s. 161 – 172; PORT, Jan. Inscenačný princíp prešovskej novoročnej hry o troch daroch mudrcov z východu z roku 1651. In *Slovenské divadlo*, 1975, roč. 23, č. 2, 268 – 286; LAZAR, Ervín. Dvojité básnické akty Petra Eisenberga. In *Slovenské divadlo*, 1980, roč. 28, č. 1, s. 117 – 137; KAČIC, Ladislav. Nemecké školské divadlo na Slovensku v 17. – 18. storočí. In *Z histórie slovensko-nemeckých vzťahov*. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2008, s. 184 – 201. Pôvodné vydanie hry je dostupné na <http://oszkdk.oszk.hu/storage/00/00/34/25/dd/1/dmek012867.pdf>. [cit. 11. 5. 2015].

² Dátum predvedenia hry 12. a 25. januára 1651 vychádza z informácie zachytenej v záverečnej poznámke hry k časti *Examen*, aj keď v kruhoch odborníkov sa o tomto dátume diskutuje (KOPAS, Lukáš. *Náčrt dejín barokovej školskej hry Spoločenosti Ježišovej v Prešove I*. Dostupné na http://www.casopisespes.sk/index.php/archiv-cisel/rocnik-2-cislo-i/123-nacrt-dejin-barokovej-skolskej-hry-spolocnosti-jezisovej-v-presove-i#_ftn19 [cit. 11. 5. 2014]). E. Knapp uvádza dátum uvedenia hry v roku 1650, (KNAPP, Eva. *Emblematic Manner of Expression in the School Drama*. Dostupné na <http://magyarszak.uni-miskolc.hu/kiadvanyok/drama2002/ea/knapp.htm>. [cit. 11. 5. 2014]).

ani hra v pravom slova zmysle.“³ Druhá poznámka sa rovnako týka textu: „Akiste si nevážime túto pamiatku pre veršované monológy, deklamácie, s jediným dialógom anjelov vo forme ozveny (echa), ktorá sa často používala ako básnická hračka v jezuitských hrách.“⁴

Určite súhlasíme s tým, že hra je svetovým unikátom⁵, vzácnym preto, že ide o predstavenie vo vernakulárnom (nemeckom) jazyku⁶ v čase, keď sa hry hrali v latinčine, ďalej samotnými hercami – deťmi vo veku štyri až šesť rokov, náznakovou inscenáciou podľa princípov anglických ľudových javísk⁷ a nakoniec aj zrealizovanou tlačou⁸ kompletnej hry s návodom na jej prevedenie. Rovnako je treba vyzdvihnúť najvyššie nároky autora hry Petra Eisenberga na jej kvalitu. K tlači kompletnej hry s režírnymi pokynmi sa pridávajú hudobné prvky medzi jednotlivými scénami. Ich autormi boli chýrni hudobníci z nemeckého ale aj slovenského protestantského sveta, úroveň hudby ktorých patrila medzi tie najvyššie v danej dobe a prostredí.⁹

Možno predpokladať, že presne vypracované pokyny k scéne, kompletná tlač hry, medirytiny so zriedkavým výtvarným záznamom jazykového pelmata¹⁰ či zaujímavá formálna stránka s rytmickou schémou veršov¹¹ neprípúšťajú nižšiu hodnotu obsahu

³ CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, Milena. Inscenácia vianočnej hry v Prešove r. 1651, s. 109 (porov. aj úvodnú poznámku autorky k Lazarovmu prekladu režijných poznámok: LAZAR, Ervin. Dvojité básnický akt Petra Eizensberga, s. 118). Tvrdenie bolo doslovne prevzaté a ponúknuté aj nemecky hovoriacemu čitateľovi o desať rokov neskôr, kedy už ideologické dôvody dešpektu voči náboženským textom pominuli: „Der alleinige Inhalt des Stückes ist uninteressant und ohne jeden literarischen Wert...“ (CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, Milena. *Geschichte des deutschsprachigen Theaters in der Slowakei*. Köln: Böhlau, 1997, s. 20).

⁴ PORT, Jan. Inscenačný princíp prešovskej novoročnej hry o troch daroch mudrcov z východu z roku 1651, s. 268.

⁵ Tamže.

⁶ KAČIC, Ladislav. Nemecké školské divadlo na Slovensku v 17. – 18. storočí, s. 185 – 187.

⁷ PORT, Jan. Inscenačný princíp prešovskej novoročnej hry o troch daroch mudrcov z východu z roku 1651, s. 268.

⁸ Z obdobia 1620 – 1670 je z bardejovskej tlačiarne J. Klösa ml. známych len 7 vydaní nemeckej produkcie, medzi nimi dve tlače do Petra Eisenberga, popri 117 vydaniach Vavrince a Samuela Brewera z Levoče a 10 vydaniach Bohumíra Gründera v Bratislave, všetko tlačiarňami orientovaných prevažne na podporu evanjelikov (LICHNEROVÁ, Lucia. Aspekty vydávania a distribúcie nemeckých tlači na Slovensku v 16. a 17. storočí. In *Z histórie slovensko-nemeckých vzťahov*. Slavistický ústav Jána Stanislava SAV. Bratislava : 2008, s. 138 – 139).

⁹ Po všeobecnom prólogu zaznieva skladba od Samuela Scheidta (1587 – 1654), Eisenbergovho rodáka z Halle, jedného z najvýznamnejších protestantských komponistov duchovnej piesne 17. stor. Zanechal po sebe monumentálne dielo pozostávajúce z doteraz známych 540 tlačených a 34 rukopisných diel a viac ako 200 stratených. (KOCH, Klaus-Peter, Scheidt, Samuel. In *Neue Deutsche Biographie* 22 (2005), s. 634 – 636. Dostupné na <http://www.deutsche-biographie.de/ppn118754394.html> [cit. 11. 5. 2014]). Slovenské hudobné prostredie reprezentuje Ján Šimrák zo Spišského Podhradia, s časťou jeho duchovného koncertu *Gott stehet in der Gemeinde Gottes*. Iné jeho skladby sa predvádzali napr. vo Wroclavi v Sliezsku, teda v širšom európskom hudobno-kultúrnom kontexte. Podľa poznámky na poslednej strane hry sa partitúra prístupná u Georga Plotza, nemeckého organistu farského kostola v Prešove, žiaľ nenašla, keďže pozostalosť prešovského organistu sa nezachovala (porov. PETŐCZOVÁ-MATÚŠOVÁ, Janka. Johann Schimrack [Ján Šimrák], *Jauchzet dem Herren, alle Welt! [Zvučne plesaj Hospodinu, celá zem!]*, [1642]. In *Musica Scepusii Veteris III/7*, Bratislava – Prešov : Ústav hudobnej vedy SAV v Bratislave, Prešovský hudobný spolok Súzvuk v Prešove, 2012, s. 8 – 9). Zachovalo sa však 54 vokálnych a vokálno-inštrumentálnych opusov v rukopisnej podobe, najviac v historickej knižnici CZ ECAV v Levoči (porov. PETŐCZOVÁ, Janka. *Hudba ako kultúrny fenomén v dejinách Spiša. Raný novovek*. Bratislava : Ústav hudobnej vedy SAV, Prešovský hudobný spolok Súzvuk, 2014).

¹⁰ PORT, Jan. Inscenačný princíp prešovskej novoročnej hry o troch daroch mudrcov z východu z roku 1651, s. 278.

¹¹ Hra je zaujímavá aj po formálnej stránke. Rytmická schéma veršov ukazuje v šiestich básňach na jambický, v štyroch básňach na trochejský a v jednej na daktylský rytmus (porov. CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, Milena. Slovo na záver. In LAZAR, Ervin. Dvojité básnický akt Petra Eizensberga, s. 136).

textu, ako by to vyššie uvedené poznámky mohli navodiť. Predstavovalo by to nečakanú diskrepanciu autora Petra Eisenberga v jeho metodike so znakmi najvyššej kvality. Samotná hra bola určená a predstavená trom vznešeným stavom mesta Prešova zaiste s najvyššími ambíciami uspokojiť divákov i poslucháčov nielen scénou, symbolmi, svetelnými efektmi, hudobnými vsuvkami, ale predovšetkým slovným posolstvom predstavujúcim jadro celého podujatia.

Textovú stránku jednotlivých častí hry predstavíme postupne tak, ako je zachytená vo vytlačenej podobe. Stredobodom záujmu bude samotný text a s ním súvisiace symboly. Okrem toho poukážeme na komplexnú koexistenciu vzťahov medzi symbolmi, gestami, číselnou symbolikou, biblickými odkazmi a veršovanou teológiou. Vnímanie týchto vzťahov je pre pochopenie posolstva hry nevyhnutné, pretože jednotlivé prvky sa navzájom dopĺňajú, vysvetľujú, vytvárajú väzby na rôznych rovinách, pričom vďaka vzájomnej interakcii nadobúdajú nové významy.

Keďže školstvo bolo v posthumanistickom období organizované na konfesijnej báze, úlohou divadelnej hry bolo šírenie náboženského presvedčenia¹², v tomto prípade luteránskej reformácie. Historický, konfesijný a miestny kontext dodáva školskej hre výnimočný charakter. Zdá sa, že v minulých štúdiách museli byť tieto prvky z ideologických dôvodov opomenuté.

Titulný list

Už na prvých stránkach knihy pomocou emblémov a stručných slovných vyjadrení autor hry predostiera čitateľovi kľúčové témy a základné línie svojho divadelného počínu. V originálnom vydaní nasleduje za predsádkou titulný list.¹³ V hornej časti emblému sa nachádza oblakmi symbolizované nebo so šesťcípou hviezdou s lúčmi. V strednej časti vyobrazenia stoja na javisku serafín a cherubín. V rukách držia rozvinutý zvitok so skráteným názvom hry, počtom účinkujúcich, miestom uvedenia hry, menom autora a rokom vytlačenia knihy. V spodnej časti je vyobrazená poklona troch mudrcov malému Ježišovi s Máriou a Jozefom. Kľačiaci Mária a Ježiš v jej náručí sú oproti ostatným postavám výrazne svetlejšie, Jozef ostáva v tieni za Máriiným chrbtom. Spomedzi kľačiacich mudrcov vyniká stredný v kráľovskom rúchu s odkrytou hlavou

¹² HIMIČ, Peter. *Divadelný život Prešova. Od počiatkov do polovice 20. storočia*. Bratislava : Divadelný ústav, 2014, s. 17.

¹³ Dostupné na <http://oszkdk.oszk.hu/storage/00/00/34/25/dd/1/dmek012867.pdf>. [cit. 11. 5. 2015].

a tmavou pleťou, zvyrazňujúcou fenomén cudzinca.¹⁴ K tomu malý Ježiš vzfahuje ľavú ruku, pravú drží na Márii, čím vytvára blízke prepojenie zobrazených osôb. Samotná poklona akoby nebola súčasťou javiska. Korešponduje so symbolom hviezdy v hornej časti emblému, čím komunikuje, že to, čo sa na javisku odohrá, má pôvod v nebeskej sfére.

Titul hry oznamuje jej základné inscenačné delenie, zámer aj adresátov v typikom barokovom rozvedení: *Dvojitý básnický akt a duchovná hra: O troch daroch mudrcov z Východu. Prvý: K povinnej obeti a čestnej pocte milému Ježiškovi. Druhý: Dar a novoročné želanie trom stavom¹⁵ kráľovského slobodného mesta Prešova v Hornom Uhorsku. Tamže predvedené a hrané ôsmimi dievčatmi a dvoma chlapcami. V roku Pána 1651.*¹⁶ Za titulom je pod čiarou umiestnený signet s menom tlačiaru Jakuba Klössa s rokom vytlačenia 1652 v Bardejove.¹⁷

Prvému opisu scény predchádza venovanie. To zodpovedá základnej štruktúre hry v dvoch dejstvách. Najprv sa obracia na Kráľa kráľov a Pána pánov, Ježiša Krista a na jeho zástupcov – na tri stavy mesta Prešova. V závere sa uvádza kľúč k pochopeniu obsahu veršovanej hry predstavenej ako kompendium celého pravdivého kresťanstva (Als einen kurzen Auszug des ganzen wahren Christenthums).

Prologus generalis – všeobecný prológ

Vystúpenie sa začína deklamáciou jediných dvoch chlapcov na scéne. Casparus Henrici von Franckenstein vystupuje ako serafín, Samuel Strascovius ako cherubín. Serafín predstavuje posla z Božieho sveta. Známy je jeho opis serafínov zo starozákonnej Knihy proroka Izaiáša: „V roku, keď zomrel kráľ Uziáš, videl som Pána ako sedel na vysokom a vznešenom tróne. Okraje jeho rúcha napliňali chrám. Nad ním stáli serafíni. Každý mal po šesť krídel: dvoma si zakrývali tvár, dvoma si zakrývali nohy a dvoma lietali. Jeden druhému volal: Svätý, svätý, svätý (je) Pán zástupov, celá zem je plná jeho slávy“ (Iz 6,1-3).¹⁸

Stredoveká teológia vychádzajúca z Izaiášovho textu rozvinula učenie o anjelských triedach, pričom serafíni patrili k najvyššej triede anjelských chórov. Stoja pred Božím trónom a spievajú mu pieseň, tzv. Trishagion (svätý, svätý svätý...). Tieto mystické bytosti boli humanistickému svetu známe predovšetkým prostredníctvom spisov Pseudo-Dionýzia Areopagitu, preložených z gréčtiny do latinčiny. V európskom vzdelanostnom systéme boli cez rôzne opisy rozširované od polovice 15. storočia a te-

¹⁴ HLAVÁČOVÁ, Anna. Hviezdonosci – obraz cudzinca v ľudovom divadle a premeny trojkáfovej témy. In *Slovenské divadlo*, 2013, roč. 61, č. 4, s. 373 – 374.

¹⁵ Tri stavy podľa klasického delenia mestského spoločenstva stredovekého mesta: 1. klérus, 2. urodzení, 3. slobodní občania mesta.

¹⁶ Nemecký originál: Ein Zwiefacher Poetischer Act und Geistliches Spiel: Von den dreyen Gaben Der Weysen auß Morgenlande. Der Erste: Zum schuldigen Opffer / und Ehren=preyß / dem lieben Jesulein: Der Andere: Zum Geschenk und Newen-Jahres Wuntsch / den dreyen Ständen der Königlichen Frey=Stadt Epperies / In Ober=Ungern. Dasselbst gehalten / und vorgestellt / Von Acht kleinen Jungfräwlein (und zween Knaben/) Im Jahre Christi: 16 51. (Dostupné na <http://oszkdk.oszk.hu/storage/00/00/34/25/dd/1/dmek012867.pdf>. [cit. 11.5.2015]).

¹⁷ Frontispice obsahuje neskoršiu poznámku knihovníka: Bibl. Hung. vankowichianae (?) E. om. 3. a ceruzou odlišným (súčasným) rukopisom dopísané: Eisenberg Petrus.

¹⁸ Vlastný preklad.

šili sa nezvyčajnej obľube.¹⁹ Opis najvyššej z troch triád nebeskej hierarchie v siedmej kapitole jeho *Nebeskej hierarchie* (*De coelesti hierarchia*) naznačuje, že Eisenbergov výber postáv serafína, cherubína a v závere hry na scéne prítomného trónu kráľovnej, nebol náhodný. Navodzuje to samotný názov siedmej kapitoly: *O serafínoch, cherubínoch a trónoch, teda o ich najvyššej hierarchii*.

Autor hry podľa všetkého kopíruje obľúbenú dobovú predstavu o nebi vyjadrenú už v prvom bode kapitoly: „Uznávame túto svätú hierarchiu a potvrdzujeme, že pomenovanie nebeských duchov je prejavom Božích vlastností každého z nich. Tak sväté pomenovanie serafíni v hebrejčine znamená ‚rozpálení‘ alebo ‚žeraví‘, cherubíni zasa ‚plnosť poznania‘ alebo ‚vyliatie múdrosti‘. (...) Pomenovanie ‚blčiacich plameňov‘ ako aj ‚vyliatie múdrosti‘ poukazuje na to, že tróny sa podieľajú na obidvoch Božích vlastnostiach mien (anjelov). (...) Meno serafíni učí a zjavuje neustálu a nekončiacu príťažlivosť k Božím (veciam), ich žiara a ostrosť zasa horlivosť jeho stálosti, nehasnúcej a pevnej. (...) Meno cherubínov ukazuje, že sú (povolání) poznávať a hľadať na Boha, kontemplovať svetlo v jeho pôvodnej sile, prabožskú krásu v jej bezprostredne pôsobiacej moci. (...) Meno najvyšších a vyzdvihnutých trónov znamená, že sú nedotknuteľne nad všetkým, čo je nízke; snažia sa o dosiahnutie nadzemského, toho čo je hore a sú povznesené nad všetko, čo je nižšie od nich, aby sa snažili o skutočne to najvyššie so všetkou silou.“²⁰

Postavy na scéne reprezentujú zástupcov najvyššej nebeskej hierarchie: serafínov, cherubínov a nebeské tróny. Javisko (päť dosiek prikrýtych zeleným kobercom) sa teda od prvej chvíle stáva najvyšším nebeským priestorom s príznačným posolstvom. Serafínove úvodné slová o nebeskom pôvode vo všeobecnom prológu nenechávajú človeka znalého kontextu na pochybách: Od Boha som poslaný, z výšky od nebeského trónu (...) v chóre serafínov som horiacim svetlom, ohňom bez zloby...²¹ Aj napriek následným zmenám scény a jej obsadenia ostáva rovina Božieho priestoru cez postavy serafína a cherubína prítomná až do konca hry. V jej celkovej koncepcii je zvýraznená štýlovým prostriedkom rámca tvoreného všeobecným prológom a všeobecným epilógom s hlavnými postavami serafína a cherubína, ako aj v ich sólovej poetickej recitácii typickej pre všetkých účinkujúcich. Súčasťou spomenutého rámca je aj záverečná časť *Examen – skúška* s trónom/trónmi na scéne, a to tak, že uzatvára triádu najvyššieho anjelského chóru (cherubíni, serafíni) posledným členom – trónmi.

¹⁹ Pôvodné latinské preklady Pseudo-Dionýzia Areopagitu (mních žijúci v Sýrii v 5. – 6. stor. po Kr.), boli v európskom kontexte známe už zo skorších čias (Hilduin zo St. Denis okolo r. 832, Johannes Scotus Eriugena, Johannes Saracenus okolo r. 1167). Existoval aj starosloviensky preklad vybraných Dionýziových spisov. Podľa zmienky Konštantínovho priateľa, knihovníka Anastázia, ovládal Konštantín Filozof (827 – 869) preklad spisov z 9. stor. naspamäť a vrelo ho odporúčal k štúdiu svojim žiakom (dostupné na http://sk.wikipedia.org/wiki/Pseudo-Dionýzios_Areopagita [cit. 11. 5. 2015]). Nový latinský preklad zhotovil kamaldulský mních, humanista Ambróz Traversari (1386 – 1439) v r. 1436 (Marcellus Ficino v r. 1491 preložil tento korpus znova). Predlohou bol pravdepodobne florentský rukopis podobný o desať rokov staršej kópii pripravenej pre Florentský koncil (1439 – 1443). Jeho preklad sa stal štandardnou verziou pre najstaršie tlačené vydania Pseudo-Dionýziého korpusu (*Jacques le fevre d'Étapes*, Paríž 1489/00a, benátske vydanie z r. 1502). Luther poznal Dionýziiov korpus a namietal, že Pseudo-Dionýzius viac platonizuje ako pokresťančuje (dostupné na http://www.textmanuscripts.com/descriptions_manuscripts/TM%20690%20Pseudo%20Dionysius%20Areopagite.pdf [cit. 11. 5. 2015]).

²⁰ Vlastný preklad. Grécko-francúzky text dostupný na http://mercure.fltr.ucl.ac.be/Hodoi/concordances/denys_areopagite_hier_cel/lecture/7.htm. [cit. 11. 5. 2015].

²¹ Von GOTT bin ich gesandt / hoch auß des Himmels Throne / ... Im Chor der Seraphim / bin Ich ein Liecht / das flammet: Ein Feuer / ohne Grimm / ...

Už v prvých vyjadreniach sa spomínajú tri Božské osoby klasickými obrazmi: Boh – Otcovo lono, jeho Syn a Duch. V zdanlivo bežnom náboženskom veršovanom prejave na scénu vystupuje základný článok učenia Lutherovej ortodoxie (prvý článok Augsburského vyznania z roku 1530,²² rovnako prvý článok Confessio Pentapolitana z roku 1549²³). V hre sa motív Trojice opakovane vyskytuje na rôznych úrovniach (poetickej, číselno-symbolickej, štrukturálnej i obraznej) a nepochybne mu medzi ostatnými motívmi patrí prvenstvo.

Nasleduje predstavenie symbolov, postáv a ich úloh, ako sa to od prológu očakávalo: „Boh mi pred časmi zveril túto hviezdu zďaleka priviesť, preto som ju musel zobrať, zlato nepoznané a vzdialené od Krista.“²⁴ Zdanlivo ľahko čitateľný symbol so širokým významom v barokovom ponímaní serafín špecifikuje. Hviezda sa tu stáva premostením sveta Boha a sveta človeka. Vyjadruje veľkú vzdialenosť jedného od druhého a zároveň prepojenie tvorené putovaním hviezdy označujúcej cestu k novonarodenému. Súvislosť medzi nebom a zemou je opakovane zdôraznená tromi hviezdami (väčšej, strednej a menšej), emblematikou (postavami znázornenými v cípoch najväčšej z nich), aj sedemnásobným²⁵ prinesením veľkej transparentnej hviezdy na javisko.

Na scénu prichádza osem malých dievčat. Tie sú oblečené ako anjeli v bielom rúchu (Engel weis), ich hlasy sú Božím hlasom (sie werden Stimmen seyn...). Úlohou cherubína je sprevádzať deti na scéne: Ty, Cherubín, si strážcom týchto detí (Du Cherub! Der du bist Ein Wächter dieser Kinder). Cherubín v závere krátko preremie o význame meča v jeho ruke. Keď sa približuje k deťom, skladá meč na javisko so slovami, že ich ním nechce vystrašiť. Vzápätí dvíha položený meč, ale veršom mu prisudzuje novú symboliku. Meč sa mení na zelený ľaliový výhonok, symbol pokoja (Ein grünen Lilien Zweig / Des Friedens...). Tomuto posolstvu pokoja ale okamžite stavia náprotivok – nepriateľa, ktorý sa má chrániť dievčat čo len dotknúť. Záverom zaznie spev nebeských poslov serafína a cherubína s textom nasledujúcej skladby Otvorte dvere dokorán, vyvýšte brány svoje hlavice (So macht die Thore weit, Die Thüren hoch und groß), podľa Žalmu 24 od Samuela Scheidta. Sprostredkuje harmóniu Božieho sveta a ohlasuje príchod kráľa – Ježiša.

²² Augsburské vyznanie viery – Confessio Augustana (CA) – sa dostalo na územie Slovenska pravdepodobne už v r. 1540 prostredníctvom uhorských študentov z Wittembergu. Luther je pisateľom listu z r. 1544. Odpovedá na otázky prešovských kazateľov. Vysvetľuje v ňom nové evanjelické obrady. Známa je aj odpoveď Lutherova Františkovi Révaiovi (1489 – 1553) zo 4. 8. 1539, týkajúca sa slávenia sviatosti Pánovej večere (MRUŠKOVIČ, Viliam (ed.). *Pramenné dokumenty k dejinám Slovenska a slovákov od najstarších čias po prvú fázu národného obrodzenia v zbierkach Archívu literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (Tematický inventár)*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2009, s. 150 – 152).

²³ Vyznanie viery piatich miest Confessio Pentapolitana (CP, plným názvom: *Confessio Christianae doctrinae quinque regiarum liberarumque civitatum in Hungaria superiore, Cassoviae, Leutschoviae, Bartphae, Epperiesseni, ac Cibinij*) vypracoval v r. 1549 Melancthonov žiak a osobný priateľ Leonard Stöckel, rektor bardejovskej mestskej školy. Vyznanie bolo predstavené v tom istom roku aj kráľovskému komisárovi na synode v Prešove. V tlačenej trojjazyčnej podobe vyšlo v r. 1613 v Košiciach tlačou Jána Fischera. Výtlačok je dostupný aj v digitalizovanej podobe vienedskej Nationalbibliothek v latinčine a v nemčine (http://books.google.sk/books?id=rw5NAAAAcAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [cit. 11. 5. 2015]). Na rozdiel od Augsburského vyznania je pre CP príznačné časté citovanie Sv. Písma, predovšetkým evanjelií a Pavlových listov (TRAJDOS, Tadeusz. *Reformacja i kontreformacja na Spiszu*. In *Terra Scypusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša*. Levoča : Lúč, 2003, s. 470).

²⁴ GOTT hat mir diesen Stern / Vorzeiten / anbefohlen / Zuführen in der fern / Daß ich hab müssen holen / Ein Gold / das unbekant / Und weit von Christo war / ...

²⁵ PORT, Jan. *Inscenačný princíp prešovskej novoročnej hry o troch daroch mudrcov z východu z roku 1651*, s. 269.

Autor hry si dôvtipným spôsobom vytvára na pódiu pozíciu učiteľa hovoriaceho ex cathedra, keď scénu obsadzuje predstaviteľmi najvyššej nebeskej sféry. Posolstvo vložené do úst štvor- až šesťročných dievčat zároveň zabezpečuje zmiernenie akéhokoľvek nedorozumenia v komunikácii odkazu hry. Hovorí k trom vážnym stavom mesta Prešov z im nadradenej pozície Božieho vyslanca. Aj keď mešťanov v závere hry ušetrí skúšky tým, že na otázky kráľovnej necháva odpovedať anjelov, prítomným vrelo odporúča širší okruh otázok zhromaždených v jeho zbierke ponaučení na každý deň v roku, vydané v tom istom roku v Bardejove. Celý zámer nakoniec zosilní v úplnom závere hry – v dodatku, keď na scénu nechá vystúpiť kazateľov, aby potvrdili vážnosť posolstva hry.

Prologus specialis – prológ

Na scéne sú serafín a cherubín s emblémom v tvare šesťcípkej hviezdy. Symbolika čísla tri je tu evidentná: šesťcípka hviezda 2 x 3, traja mudrci zobrazení na serafínovej hviezde, trojbyľová Ialia v ruke cherubína, jeden novonarodený – tajomstvo. Tomu zodpovedá rozostavenie a úlohy dievčat na javisku: jedna kráľovná v popredí s najmladším dievčaťom sprevádzaným ochraňujúcim cherubínom, tri dvojice dievčat nesúce tri dary mudrcov. Po trojitom uklonení trom mestským funkcionárom (kazateľ, sudca, radný pán) nasleduje dvojité poklona mužskej a ženskej časti hľadiska. Hlavné slovo prológu patrí kráľovnej s menom Johanna Elisabeth Scholtzová. Ohlasuje príchod ženícha, kráľa poslaného od Boha. V závere vyzýva prísť k nemu a pokloniť sa mu.

Základnou výpoveďou jambickým rytmom veršovaného špeciálneho úvodu je tajomstvo narodenia Krista. Zdôraznený je protiklad postavy Božieho Syna – kráľa, ktorý zostupuje na zem v podobe človeka – chudobného dieťaťa. To súvisí so symbolmi v ruke kráľovnej – kráľovské dieťa zodpovedá zlatému žezlu (Boh – kráľ) a chudobné dieťa horiacej fakli (Boh – dieťa v jasliach). Verše predkladajú poslucháčom tretí článok Augsburského vyznania viery (CA) alebo štvrtý článok Confessio Pentapolitana (CP) presne v poradí jednotlivých prvkov učenia: a) stal sa človekom, b) narodil sa z Panny Márie, c) mal dve prirodzenosti Božskú a ľudskú.²⁶ Na väčšiu blízkosť veršovanej výpovede ku Confessio Pentapolitana poukazuje priamy odkaz na biblické proroctvo v samotnej deklamácii, ako to čítame v knihe proroka Ezechiela (wie wir davon im Buch Ezechielis lesen).²⁷ Ďalšou zvláštnosťou je opätovný poukaz na Máriino panenstvo, ktoré v Confessio Pentapolitana dosvedčuje biblický citát. Vo veršoch má rovnakú podobu oznámenia zázraku narodenia dieťaťa z panny (Ein

²⁶ CA: Ďalej učíme, že Boh Syn sa stal človekom, narodil sa z čistej panny Márie. Dve prirodzenosti, božská a ľudská, sú teda v jednej osobe nerozdeliteľne spojené: jeden Kristus, pravý Boh a pravý človek... (Dostupné na http://www.ecavza.sk/files/dokumenty/Augsburske_vyznanie.pdf. [cit. 11. 5. 2015]).

CP: Wir lehren und glauben / das die mittelste Person in Göttlicher Meiestet / welche in der Schrift oft genennet wird / das Wort / oft der eingeborne Sohn Gottes / wahrhaftig fleisch und Blut an sich genommen hab / in dem Leib der jungfrewen Marien zur Errlösung deß Menschlichen Geschlechts / und das Christus warer GOTT und Mensch zugleich sey /Esa. 7. ... (Učíme a veríme / že prostredná osoba Božského majestátu / ktorá je v Písme často nazývaná / Slovo /často jednorodený Syn Boží / naozaj na seba zobral telo a krv / v tele panny Márie, aby spasil ľudské pokolenie / a (učíme a veríme) že Kristus je pravdivý Boh a človek zároveň...).

²⁷ Tu pravdepodobne ide o zámenu proroka Ezechiela s Izaiášom, na tomto mieste je v CP citovaný Izaiáš 7 v pôvodnej lat. skratke Esa. 7. (Esaias). V Knihe Ezechiel sa narodenie dieťaťa z panny nespomína.

keusches Jungfräulein/und reines Mägdlein war), odkazom na biblické miesto a nakoniec ešte veršovanú otázku, či niekto o takom niečom už počul, žeby panna bez muža otehotnela (Wer hat wol je gehört dergleichen Wunder-Dinge / Daß ohne einen Mann ein Jungfraw schwanger gienge?).

Príchod Božieho syna z neba na zem sa v závere prejavu kráľovnej mení na paradigmu vnútorného procesu, ku ktorému sú vyzvaní poslucháči. Majú sa odvrátiť od hriechu pokáním, aby sa znovuzrodili. Príkladom sú traja mudrci a ich príchod z diaľky k novonarodenému dieťaťu. Text prológu v prvej časti o Ježišovom narodení upriamuje pozornosť predovšetkým na teologické otázky obsiahnuté v prvých bodoch CP. Prvou sú dve prirodzenosti Božieho syna: božská a ľudská (3. čl. CA / 4. čl. CP). Druhá časť prejavu o obrátení sa k novonarodenému je výzvou ku konaniu pokánia vo viere (12. čl. CA / 12. čl. CP), na základe učenia o ospravedlnení (4. čl. CA / 5. čl. CP). V záverečných veršoch sa podľa očakávania oznamuje trojčlenné delenie nasledujúcich scénických prejavov: a) odhalenie tajomstva viery, b) výzva na jeho uplatnenie v živote, c) modlitba za schopnosť predložené vykonať. Prológ uzatvára tretí hudobný vstup Ako krásne nám svieti ranná hviezda (Wie schön leuchtet uns der Morgenstern!) od Heinricha Grimma.²⁸

Prvé dejstvo s tromi výstupmi

Prvé dejstvo s tromi výstupmi zodpovedá počtu mudrcov a ich darov novonarodenému kráľovi. Symbolika jednotlivých darov sa zhoduje s kresťanským výkladom tradovaným už od 2. stor. po Kr.²⁹, podľa ktorého dary symbolizovali rôzne aspekty Kristovho poslania: zlato Kráľa, kadidlo Boha a myrha trpiaceho Spasiteľa. Táto symbolika sa neskôr rozšírila o odpoveď veriaceho kresťana Kristovi: zlato symbolizovalo čnosť, kadidlo modlitbu a myrha utrpenie. Eisenberg vo svojej hre zachováva tradičnú symboliku darov troch mudrcov, prípadne prispôsobuje význam hlavným bodom protestantskej teológie. Deklamáciami vytvára živý dialóg medzi symbolikou vzťahujúcou sa na Krista a na jeho nasledovníkov, pričom pochopiteľne sú nimi prítomní predstavitelia troch stavov mesta Prešov.

V prvom výstupe (prvý dar: Zlato viery) na scénu vystupuje šesťročná Rebecka Kleinová. Poodíde od sprevádzajúceho serafína, ukloní sa obecenstvu, osobitne kráľovnej (sonderlich der Königin) a hneď nato začne začne recitáciu dômyselnými

²⁸ Skladateľ a hudobný vedec Heinrich Grimm (1593 – 1637) sa po ukončení teologických štúdií stal kanтором v Magdeburgu a bol zodpovedný za figurálnu hudbu v niekoľkých magdeburských kostoloch ako Musicus Magdeburgensis ordinarius. Počas tridsaťročnej vojny musel v r. 1631 zutekať do Braunschweigu, kde až do konca života zastával miesto kantora v kostole sv. Kataríny, neskôr mu pribudol rovnaký post v kostole sv. Andreja. Zachovalo sa jeho 145 skladieb, ktorými sa hlási k ortodoxnému luteranizmu (HOFFMANN-ERBRECHT, Lothar. "Grimm, Heinrich". In *Neue Deutsche Biographie* 7 (1966), S. 85. Dostupné na <http://www.deutsche-biographie.de/ppn12236046X.html>. [cit. 11. 5. 2015].

²⁹ Ireneus (2. stor. po Kr.), *Adversus haereses* III, ix, 2. v lat. preklade: Myrrham quidem, quod ipse erat, qui pro mortali humano genere moreretur et sepeliretur: Aurum vero, quoniam Rex, cuius Regni finis non est (Lk 1,33); Thus vero, quoniam Deus, qui et notus in Judaea factus est (Ž 75,2), et manifestus eis qui non quaerebant eum (IRENAEUS, Saint, Bishop of Lyon. *Libros Quinque Adversus Haereses*; [Greek and Latin]... Cantabrigiae : Typis academicis, 1857. Dostupné na <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=njp.32101074938968;view=1up;seq=44> [cit. 11. 5. 2015]). (Myrha zaiste (predstavuje), čím sám bol ten, ktorý pre smrteľné ľudské pokolenie umrel a bol pochovaný. Zlato zasa, že je kráľom, ktorého kráľovstvu nebude konca. Tymián pravdaže Boha, ktorý sa stal známym v Judei a ukázal sa (aj) tým, čo ho nehľadali.).

myšlienkami... a hlbokomyseľnými gestami (mit scharfssinnigen Gedanken... und tief sinnigen Gebärden...) osemslabičným sylabickým veršom. V prvej časti básne Rebeka opisuje narodenie Ježiša v Betleheme tak, ako je zachytené v evanjeliách (Mt 2,1-12; Lk 2,1-21) s implicitnou citáciou z Iz 60,6 a Ž 72,10-11.³⁰ Trikrát sa opisujú mŕdci podľa biblických textov na ich ceste k dieťaťu a následne sa trikrát ozýva morálne ponaučenie adresované divákovi. Potom na slovnú scénu vychádza prvý dar – zlato viery: Zlato označuje vašu vieru (Gold bedeutet ewren Glauben). Eisenberg verný symbolike čísla tri vykladá vieru v trojakej znakovosti (hat der Glaube die drey Zeichen) a vyrátava základné články vierovyznania:

1. Odvrátenie od hriechu je prvým prejavom viery. Obrazom prvého hriechu je Adam spomenutý v obidvoch vierovyznaniach³¹ aj vo veršoch (Ewrem alten Adam dämpfen). Eisenberg tu uspôsobuje výklad článkov viery povahe novoročnej hry symbolikou svetla a ohňa na očistenie od hriechov.
2. Viera musí vydávať svetlo, čo je čnostný život od mladosti až do staroby.³²
3. Viera žije prostredníctvom skutkov lásky.

Druhý a tretí znak viery zodpovedá učeniu o dobrých skutkoch,³³ pričom silne zdôrazňuje skutočnosť, že skutky sú prejavom viery. V tomto prípade ide o zásadnú teologickú otázku ospravedlnenia, ktorou sa protestanti dištancovali od dobového katolíckeho učenia o záslužnosti skutkov.³⁴

Aj tento výstup charakterizuje trojitá štruktúra: Po vymenovaní troch symbolov zlata (očistenie od hriechov – svetlo viery – život lásky) nasleduje ich podrobný opis, aby sa v záverečnej modlitbe na kolenách znova pripomenuli v opačnom poradí divákovi (život lásky – svetlo viery – očistenie od hriechov). Medzi výstupmi zaznieva štvrtý hudobný vstup Zlož svoju starosť na Hospodina (Wirff dein Anliegen auf den Herrn!) od Samuela Scheidta (Ž 55,24).³⁵

Účinkujúca v druhom výstupe (druhý dar: Kadidlo modlitby) Rosina Henrichsová je tiež vo veku takmer šesť rokov. Prednes začína zapálením kadidla. Optický a čuchový vnem výrazne podfarbujú jej veršovaný prejav o správnej modlitbe v troch krokoch. Najprv (erstlich) zapálené kadidlo a dym znázorňujú stúpanie modlitby. Obraz stúpajúceho dymu a svetla zažatej sviečky, ktoré drží malá Rosina v rukách, vysvetľujú recitované verše. V druhom kroku sa má začať kadidlom kývať. Potom (darnach) sa vysvetľuje pohyb. Je obrazom vnútorného nastavenia modliaceho sa, ktoré má smerovať hore v rôznych významových podobách: hore k Bohu (zu Gott), k bdelosti (in Wacherheit), k svätosti (da heylig seyn). Posledný krok tiež sprevádza zmena pohybu na scéne, Rosina má kadidlom kývať a chodiť dokola, aby sladký dym

³⁰ BROWN, Raymond E. *The Birth of the Messiah. A Commentary on the Infancy Narratives in the Gospels of Matthew and Luke*. New York : Doubleday, 1993, s. 187.

³¹ CA čl. 2; CP čl. 3: O dedičnom hriechu.

³² Und ein Licht vom Glauben gehen! Dieses ist das Licht der Tugend / Die soll scheinen / von der Jugend / Biß ins alter / weil wir leben / Und auf dieser Wallfahrt schweben!

³³ CA čl. 20: O viere a o dobrých skutkoch; CP v samostatnom čl. 7: O dobrých skutkoch.

³⁴ Porov. formulácie Tridentského koncilu (1545 – 1563), Decretum de Justificatione, kap. 9 a 16 (Denzinger, H., Schönötzer A. *Enchiridion Symbolorum. Definitionum et decalationum de rebus fidei et morum*. Barcelona : Herder 1976³⁶, s. 1533 – 1534, 1551 – 1580).

³⁵ Skladba zložená v r. 1635, pre dvojhlasný chór a generálny bas. V tom istom roku vyšla tlačou v Halle s venovaním Joachimovi Miziaffovi , členovi Vojenskej rady a plukovníkovi evanjelických veliteľov a stavov. Upravená partitúra je dostupná v Bibliothek des Fachbereiches Gottesdienst, Kust und Kultur: Zentrum Werkündigung der EKHN, Markgrafstraße 14; 60487 Frankfurt/Main: HE 46.216 (1982) 243 S31 030.

znázornil a pripomenul Kristovu obeť. Odpoveďou človeka má byť modlitba Božej Trojice prebývajúcej v srdci modliaceho sa. Recitované verše sú alúziou na biblický text z Listu Rimanom (Rim 8,26).

Podobne ako v závere prvého výstupu, aj slová záverečnej modlitby v pokľaku sa obracajú na novonarodeného kráľa, pričom pozornosť sa opäť upriamuje na tri Božské osoby. V prestávke pred tretím výstupom znie skladba od Caspara Moviusa³⁶ Moje srdce je pripravené spievať a chváliť (Mein Hertz ist bereit / daß ich singe und lobe) (Ž108,1).

V treťom výstupe (tretí dar: Myrha pokánia) vystupuje na scénu Anna Karatinová s nádobou s tromi hrudami myrhy. Dievča hovorí zarmúteným hlasom. Po krátkom pripomenutí predchádzajúcich darov zlata a kadidla charakterizuje význam myrhy. Má byť symbolom pokánia (Myrhen / wahre Buß bedeuten). Dôvodom nevyhnutnosti konať pokánie je hriech (Das hat unsre Sünd gewürdet). Výsledkom má byť premena z hriešneho Adama na Krista (Adam muß doch unterliegen: Christus aber in euch siegen), čo v závere kľáčiak zhrnie aj v modlitbe. Obsahom tretieho výstupu je už v prvom dejstve prítomné učenie o dedičnom hriechu. Scénu uzatvára skladba pre dva tenory Hospodinov hnev trvá len okamih (Des Herrn zorn währet ein Augenblick) od Caspara Moviusa.

Druhé dejstvo s tromi výstupmi

Tri výstupy druhého dejstva sú adresované trom stavom mesta Prešov. Prvým je svetská vrchnosť: richtár a rada. Jej je venovaný prvý výstup o trojakom zlate: pravej viery, Božích zákonov a milého pokoja. Aj v tomto prípade je scenár totožný s prvým dejstvom. Šesťročná Anna Maria Peuthnerová stojí medzi serafinom a cherubínom obrátená k richtárovi a mestskej rade, úctivo sklonená v živom obraze predchádzajúcim samotnému vystúpeniu. Nasledujúcu deklamáciu sprevádzajú radostné posunky. Recitáciu otvára podľa doterajších pravidiel krátke zhrnutie prvého dejstva. Vzápätí recitátorka uvádza druhé dejstvo, v ktorom sa zástup múz (Musen Schaar) obracia na tri mestské stavy.

V prvom výstupe druhého dejstva nasledujú tri priania spojené s trojakým výkladom symbolu zlata. Anna Maria želá richtárovi a rade zlato viery a vysvetľuje význam tohto obrazu. Zlato viery prirovnáva k Šalamúnovej múdrosti (Gold der Weisheit war den Salomon ganß offenbar) a k zlatu správcu z evanjelia, ktorého Boh pochválil (Lk 1,10). Druhý význam vykladá ako zlato Božieho zákona a venuje sa zákonodarnej moci prvého mestského stavu. Príkladom je tu Dávid, ktorý si zákony cenil nad všetko ostatné (Das David hat sehr hoch erhaben / Weit über alle Schätz und Gabn). Vzor známej osoby nasleduje poučenie, ako správne vykonávať spravodlivosť: nie nespravodlivo, nie len zdanlivo, ale s rešpektom pred Bohom a nie pred človekom, nenadŕžať, nebrať úplatok. Prianie sa v tomto bode mení na poučenie a nechýba ani zdvihnutý prst v závere: Strach pred Pánom musí byť prítomný! (Die

³⁶ Caspar Movijs (1610 – 1667) bol nemecký ranobarokový hudobník a skladateľ. Po teologických štúdiách v Greifswalde a v Rostoku pôsobil ako zástupca rektora na gymnáziu v Stralsunde. Komponoval predovšetkých duchovných pieseň: *Hymmodia sacra* 1 a 2, 1634, *Psalmodia Sacra Nova*, 1636 a *Triumphus Musicus Spirirtualis* pre šesť až osem hlasov a generálny bas, 1640. Dostupné na http://de.wikipedia.org/wiki/Caspar_Movius [cit. 11. 5. 2015].

furcht des Herrn muß seyn erfüllt!). Posledným významom symbolu zlata je pokoj, ktorý je nad číre zlato (fried wird vors tichte Gold geschätzt). Pokoj sa spomína v každej nasledujúcej slohe raz so záverečným výrokom: V nebi kraľuje pokoj, peklo vedie nepokoj (Der Himmel wird on Fried regiert: Der Unfried in der Höl geführt). V modlitbe zaznievajú alúzie na výroky starozákonného proroka Izaiáša (knieža pokoja, obdivuhodný radca... Iz 9) aj na začiatok Jánovho evanjelia o preexistencii Božieho Syna u Otca (Auch ewig = Vater vor der Welt), so záverečnou prosbou o pokoj a istotu, zabezpečenú múdrym vládnutím osloveného stavu mesta. Siedma hudobná skladba Boh stojí v Božom spoločenstve (Gott stehet in der Gemeine Gottes) je z prvej časti koncertu pre osem hlasov od Jána Šimráka.³⁷

Eisenberg vedel lepšie ako ktokoľvek iný ohodnotiť cenu pokoja, veď sám prišiel z mesta, kde protireformačné aktivity oberali ľudí o životné istoty stratou náležitých úradov, prostriedkov zabezpečujúcich živobytie, priestoru pre duchovný vzlet. Keďže ukončenie tridsaťročnej vojny v roku 1648 upriamilo pohľad Habsburgovcov na východnú časť monarchie s badateľnou zmenou ovzdušia³⁸, vnímavému človeku nemohli znaky silnejúceho tlaku rekatolizácie v hornej časti Uhorska uniknúť.³⁹

Päťročná Anna Cramerová v druhom výstupe rozvíja tému kadidla z prvého dejstva v súvislosti s duchovným stavom. Symbolika kadidla je aj v tomto prípade rozvinutá do troch podôb zlatej kadidlovej nádoby srdca, žeravého uhlia ducha a stálosti vo viere. Po zhrnutí predchádzajúceho dejstva a oslovení duchovného stavu prichádza vysvetlenie obrazu kadidla s odkazom na zákony Starej zmluvy. Zdôrazňuje sa predovšetkým výnimočná hodnota (hoch gehalten) kadidlovej obety, prinášanej kňazmi ráno a večer – symbolu neustálej služby. Nasleduje vysvetlenie trojakého významu kadidlovej obety. Jednotlivé vysvetlenia sa na javisku oddeľujú pohybom kadidelnice, prípadne zapálením uhlíka s kadidlom, ktoré nesie recitátorka. V troch bezprostredných krokoch (drey Stück sollt ihr hier werden) je vyložený prvý význam kadidla ako modlitby v troch naväzujúcich krokoch:

- a) Srdce kňazov je ako kaditeľnica, v ktorej je uložené Božie slovo na to, aby sa vkladalo. Dôjde k tomu vtedy, keď Boží oheň prostredníctvom Svätého Ducha rozpalí srdce k modlitbe (Und heylig Gottes Fewer / Der heylige Geist / sich finden / Und das Gebet anzünden).
- b) Po zapálení uhlíka v kaditeľnici sa úkon vysvetľuje v recitácii ako neustála zapálená a bdela služba kňazov pred Bohom (Ihr müßt auch alzeit wachen / In dem der Geist sich halte / Nicht ausblösch / noch erkälte).

³⁷ Aj keď sa uvedená skladba Jána Šimráka nezachovala, jestvuje viacero jeho transkribovaných diel muzikologičky Janky Petőczovej-Matúšovej vo vedeckokritickej edícii *Musica Scepusii Veteris* z rôznych európskych archívov (dostupné na <http://uhv.sav.sk/vedecko-vyskumna-cinnost/publikacie/musica-scepusii-veteris/>. [cit. 11. 5. 2015]).

³⁸ KOPAS, Lukáš. *Náčrt dejín barokovej školskej hry Spoločnosti Ježišovej v Prešove I.*

³⁹ Stanislav Lubomírski založil v r. 1642 kolégium Piaristov v Podolínci, v r. 1648 sa po niekoľkých neúspešných pokusoch začalo učiť na jezuitskom gymnáziu v Spišskej Kapitule (BIZOŇOVÁ, Monika. Spoločnosť Ježišova a jej charakteristika. In *K počiatkom Jezuitov na Spiši. Ján Voško – z reštaurátorskej tvorby*. Levoča : 2013, s. 30. Spomínané školy priťahovali aj samotných protestantov. Dejiny Spišského kolégia zachytávajú prítomnosť šľachticov – heretikov (protestantov) na gymnáziu v Spišskej Kapitule, dokonca vzrast študentov z radov nekatolíckych šľachticov (OLEJNÍK, Vladimír. Dejiny Spišského kolégia – Dejiny Spišskej rezidencie. In *K počiatkom Jezuitov na Spiši. Ján Voško – z reštaurátorskej tvorby*, s. 49).

c) Zapálenie tretieho zrnka kadidla otvára význam posledného symbolu kadidla ako neustálej modlitby sladkej a milej vône (Gar süß und lieblich riechen) aj napriek utrpeniu.

Podľa doterajších pravidiel vystúpenia si v závere Anna kľakne a modlí sa za duchovný stav k vzoru pre duchovných – k Ježišovi kňazovi a Dobrému pastierovi. V závere zaznie druhá časť osemhlasného koncertu Jána Šimraka.

Tretí výstup s tretím darom trojnásobnej myrhy je venovaný slobodným občanom mesta (dem häuslichen Stande). Ôsma medirytina sa od všetkých ostatných nápadne odlišuje hlavným motívom – medeným kusom kríža namiesto hviezdy. V pozadí motívu stojí pravdepodobne náboženské špecifikum evanjelickej teológie kríža. Tretí dar myrhy v tomto vystúpení dostáva nový charakter „krížovej myrhy“.

Anna Bresnenská po krátkom veršovanom zhrnutí predchádzajúcich dvoch darov uvádza tretí dar myrhy a upriamuje pozornosť na symbol kríža spojený s ňou. V deklamácii prisudzuje myrhe trojakú podobu (Die Myrhen aber dreyfach sind):

- a) Vonkajší kríž (Das äussre Kreuz) môže zjemniť trpezlivosť (... Gedult / Die kann allein es lindern), príkladom je Kristovo utrpenie: pozoruj Kristovu horkú smrť, myrhu jeho utrpenia (Betrachte Christus bittern Todt / Die Myrhen seiner leyden).
- b) Duševné utrpenie (Seelen Noth), ktoré môže byť ťažšie ako smrť. Pomocou tu môže byť Božia milosť (Die Gnade Gottes). Príkladom ako znášať toto utrpenie je známy Pavlov osteň. V tomto prípade uvedieme Eisenbergov odkaz aj s príslušným textom z Nového zákona:

Als Paulus wurd geschlagen hart /
Von Satans Engl / mit fäusten /
Die Gnade GOTTES ihm doch ward!
Die will Er dir auch leisten /
In Angst und Peyn /
Da du sprichst; Nein:
Und meinst / GOTT zürn am meisten.⁴⁰

Ide o poetické prepracovanie Pavlovho textu z Druhého listu Korinťanom (12,7-9): „Preto, aby som sa nevyvyšoval, bol mi daný do tela osteň, satanov posol, aby ma udieral, a tak aby som sa nevyvyšoval. Kvôli tomu som trikrát vzýval Pána, aby (ho) odo mňa vzdialil. Ale povedal mi: ‚Stačí ti moja milosť, lebo sila sa naplňa v slabosti.‘“⁴¹ Príklad poukazuje na spätosť Eisenbergerových veršovaných formulácií s biblickými textami (nielen s textami vierovyznania), s ich poučným a zároveň motivujúcim prepojením so životom adresátov.

c) Posledný význam myrhy sa spája so smrťou. Pomocou je v tomto prípade pevná viera. Význam myrhy – smrti je tu rozvedený o čosi širšie ako predchádzajúce, najprv obrazom života ako plavby loďou (Dieß Leben nur ein Schiffahrt ist) a smr-

⁴⁰ Slovenský významový preklad: Keď bol Pavol ťažko ráňaný päťami satanovho anjela, bolo mu to Božou milosťou. Tú chce preukázať aj tebe v bolestiach a strachu, keď hovoríš: Nie! A často tým mieniš Boží hnev.

⁴¹ Vlastný preklad.

ti ako prístavu (Der Todt allein ist nur der Port), kam loď života smeruje. Ide o typické dobové obrazné vyjadrenia o životnej ceste.⁴²

Starozákonným príkladom má byť skúsenosť Izraela počas putovania púšťou pri horkých vodách v Mare (Kniha Exodus 15,22-27). Záverečný obraz prednášaného textu sa znova vracia ku krížu ako k drevu života (Holz des Lebens), ktorý vedie k Božiemu trónu. Výstup končí, ako vo všetkých doterajších častiach, modlitbou na kolenách. Hudba z dialógov Andreasa Hamerschmieda⁴³ Nech je dennodenne pochválený Pán (Gelobet sey der Herr täglich) uzatvára posledné vystúpenie pred nasledujúcim epilógom. Zrkadlovo usporiadanou štruktúrou nasleduje najprv epilóg (epilogus specialis) a všeobecný epilóg (epilogus generalis).

Epilogus specialis – epilóg

V epilógu na scénu vychádzajú všetci účinkujúci. K slovu sa dostáva najmenšia, tri a štvrtročná Rebeca Schneiderová. Poskakujúc recituje krátke trojveršové slohy. Postupne sa veršíkmi obracia na vystupujúcich aj na prítomné mestské stavy v hľadisku tak, aby jednotlivcov i skupiny oslovila témami hry. V závere recitácie sa vynárajú dva nové momenty. Rebeca sa prihovára Ježišovi ako svojmu bračkovu (JESULEIN / hertziges Brüderlein mien), zatiaľ čo spoluúčinkujúce predstavujú sestry. Ďalší posun nastáva, keď počas modlitby na kolenách sa z Ježiša stáva nebeský ženích (himmlischer Bräutigam) a z vystupujúcich dievčat čakajúce múdre panny s horiacimi lampami z podobenstva o príchode ženícha (Mt 25,1-12). Na záver zaznie osemhlasný chór od Anderasa Hamerschmieda: Aleluja! Radosť, radosť nad radosť!⁴⁴ (Das Hallelujah! Freude, Freude über Freude).

Examen – skúška

Medzi epilógom a všeobecným epilógom sa nachádza na prvý pohľad nečakaná vsuvka: Examen – skúška. Táto pozostáva z deväťdesiatich šiestich otázok, ktoré po jednej kladie kráľovná účinkujúcim dievčatám zo zlatej knihy. Pôvod tejto scény možno pravdepodobne hľadať už v prvotnom pláne scény inšpirujúcom sa stredovekým traktátom o vyššie opísaných nebeských chóroch. Po serafínovi a cherubínovi, prí-

⁴² Napríklad Regia Via Crucis od Benedikta z Heffenu v 10. – 11. kapitole druhej knihy (porov. VARŠO, Miroslav. Dialógy o krížovej ceste na rozhraní cirkevnej drámy, náboženskej filozofie a slovenského písomníctva. In *Slovenské divadlo*, 2014, roč. 61, č. 4, s. 415).

⁴³ Otec Andreasa Hammerschmieda (1611 – 1675) sa musel počas násilnej rekatolizácie vysťahovať z českého Mostu do saského Freibergu. Andreas dorástol vo vyhľadávaného umelca. Svedčia o tom dobové hudobné manuály s veľkým množstvom jeho skladieb. Plodný skladateľ zanechal množstvo stále neprebádaných skladieb (osemstrojanová partitúra v Gymnaziálnej knižnici v Berlíne v oddelení Princeznej Amálie – č. 453 má predstavovať jednu dvadsatinu jeho tvorby). Venoval sa predovšetkým duchovnej piesni, len okrajovo svetskej a inštrumentálnej hudbe. Dostupné na http://de.wikisource.org/wiki/ADB:Hammerschmidt,_Andreas [cit. 11. 5. 2015].

⁴⁴ Vianočnú melódiu *Aleluja* zložil v r. 1646 na text Christiana Keimana. Skutočnosť, že relatívne nová skladba freiberského skladateľa zaznela počas prešovskej divadelnej hry, poukazuje na živú komunikáciu protestantských spoločenstiev Eisenbergerovej doby, predovšetkým s duchovnými a kultúrnymi centrami v Nemecku a v Sliezsku (PETŐCZOVÁ, Janka. Dejiny hudby na Spiši ako modelový prípad hudobnohistoriografického výskumu. In *Vedy o umeniach a dejiny kultúry*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 2013, s. 211). Istú paralelu tu možno vidieť aj v jezuitských drámach, ktoré sa vďaka vnútornej organizácii rehole rýchlo dostávali na nové pôsobiská pátrov.

tomných po celý čas, sa tu otvára priestor pre poslednú zložku anjelského zastúpenia – tróny. Na scéne sú vyobrazené dlhou nízkou lavicou prikrýtou zeleným súknom až po zem, na ktorej sedí sedem dievčatiek, a vyvýšeným stolcom s Johanou Elisabethou Scholtzovou so zvýrazneným monogramom jej mena J.E.S.

Vyvýšený stolec zodpovedá vyvýšeným trónom. Súvisia s múdrosťou. Symbol zlatej knihy v rukách kráľovnej sediacej na stolci, na ktorú ukazuje cherubín cez plece kráľovnej, tak v záverečnej skúške spája vlastnosti obidvoch predstaviteľov najvyššieho nebeského zastúpenia Pseudo-Dionýziovho učenia: Tróny sa podieľajú na obidvoch významoch mien (cherubína a serafína).

Kráľovná sediaci na tróne zosobňuje učiteľský úrad, vystupujúce deti pri jej nohách počúvajúci ľud. Deväťdesiatšesť otázok pochádza z prvých jedenástich kapitol Knihy Sirach. Ich úlohou je sprostredkovať životnú múdrosť a učenie (Weisheit und Lehr). Na otázky položené účinkujúcim sa očakávajú odpovede obsahujúce pravidlá dobrých mravov detí a mládeže. Otázky sú v tlačenej podobe divadelnej hry vynechané, keďže sú k dispozícii v obsažnejšej zbierke s 365 ponaučeniami z Knihy Sirach.⁴⁵ V písomnom komentári sa obsažnejšia zbierka vrelo odporúča všetkým prítomným, aby sa nie iba deti viac naučili, ale aj všetci, čo sa usilujú o múdrosť a túžia viesť život bohobojný, múdry, rozumný, šikovný a čestný.⁴⁶

Záverečné slová v časti skúška patria najmenšej účinkujúcej Rebeke Schneiderovej, aby vyslovila novoročné želanie richtárovi a radným pánom. Jeho obsahom je pokoj v rôznych podobách. Najprv ho vyzdvihuje ako veľký poklad, vznešený dar (grosser Schatz, edle Gabe), viac od toho je pokoj v srdci (aber noch viel grösser ist / Friede in den Herten haben). Pranie sa potom rozširuje na mesto, mestské stavy a na celú krajinu. Záverečné slová malej účinkujúcej oznamujú názov skladby oddeľujúcej skúšku od všeobecného epilógu: Sláva Bohu na výsostiach (Ehre sey GOTT in der Höhe) od A. Hammerschmieda.⁴⁷

Epilogus generalis – všeobecný epilóg

Záver hry je dialógom serafína a cherubína, podobne ako vo všeobecnej úvode. Tentoraz je predmetom dialógu vyjadrenie súvislostí medzi nebom a zemou, deťmi a dospelými, hrou a vážnym odkazom. Serafínovi je daný, podobne ako na začiatku,

⁴⁵ Peter Eisenberg, Drey Hundert, fünf und sechzig, Azusserlesene, Guldene Lebens-Regeln: Aus dem Büchlein Syrachs, Durch funffzig Capitel, Fragweise, zusammen getragen. Darinnen die Lehre der Weisheit, und guter Sitten, für Junge und Alte... gegen sich selbst und andere Leute; und laso die rechte geistliche Hauss-Zucht, begriffen und verfasst: auff's kürzeste und leichteste fürgetragen wird. Sampt einem Anhang christlicher Fragstück, für die Jugend: Vom Leben, Leyden und Sterben, Jesu Christi. (Rukopis sa nachádza v archíve Arcibiskupského úradu v Košiciach.)

Dve známe tlače Petra Eisenberga možno zaradiť k tzv. Bildungsliteratur – vzdelávacej literatúre, s ktorou prichádzali do oblasti Horného Uhorska pozvaní alebo vyhnaní vzdelaní protestanti za voľnejšími politickými pomermi z oblastí, kde protireformačné opatrenia naberali násilné kontúry. Literatúra sa radila k vysokému kultúrnemu prejavu. V týchto súvislostiach možno pozorovať v rovnakých rokoch úsilie o tlačenej podobu aspoň v podobe divadelných programov v "protitábore" jezuitských pátrov v Spišskej Kapitule (porov. VARŠO, Miroslav. Jezuitské divadlo v Spišskej Kapitule. Divadelné drámy z polovice 17. storočia. In *Slovenské divadlo*, 2014, roč. 62, č. 2, s. 188 – 202, s. 189 – 190).

⁴⁶ Damit nicht allen die Kinder mehr dazu lernen / sondern auch alle Menschen / die nach Weißheit streben / und Gottfürchtiges / weyses / verständiges / kluges und erbares Leben zu führen gedenken...

⁴⁷ Pôvodný rukopis sa zachoval v saskej Landesbibliothek [D-D MS Löbau 50 (1)]. Sú známe aj súčasné nahrávky.

väcšii priester, cherubin ho v dialógu dopľna jedno-dvojslovnými rýmovanými výpovedami v podobe ozveny. Na záver obaja citujú poeticky pozmenený známy výrok anjelov z Lukášovho evanjelia (Lk 2,14): Sláva Bohu na výsostiach a na zemi pokoj ľuďom, ktorých on miluje (Ehr sey Gott / im höchsten Thron! In dem Sohn! Fried auff Erd! ein Wohlgefallen / Euch und Allen!).

Dodatok

Posledné slovo na patrí kazateľom s napomenutím ľudu, následným poďakovaním a obdarovaním účinkujúcich samotným učiteľom. Na záver zaznie skladba od Heinricha Grimma: Ako som srdečne rád (Wie bin ich doch so hertzlich froh⁴⁸). Nasleduje spoločný odchod zo scény.

* * *

Hra Petra Eisenberga je manifestáciou hlbokého náboženského presvedčenia, výrazom konfesijnej identity vznešeného ducha i jeho „divadelným vyznaním viery“. Na scénu s typickou barokovou symbolikou a poeticky formulovanými textami vystupujú základné tézy evanjelickej teológie, kľúčové vieroučné články, dôležité biblické texty, na ktorých sa rozišla protestantská a potridentská katolícka teológia. Ak sa vrátíme k úvodnej otázke o obsahu hry, možno v tomto momente povedať, že hodnoty ukryté v texte, oživené recitáciou, stáli autorovi aj adresátom za to, aby pre ne riskovali život. Dá sa tu hovoriť o istej inštrumentalizácii divadla v tom zmysle, že sa stalo prostriedkom na komunikáciu tých najvzácnejších presvedčení, čo spätne divadlu vracia noblesné postavenie vznešeného prostriedku vyjadrenia najvyšších životných hodnôt.

PETER EISENBERG: EIN ZWIEFACHER POETISCHER ACT UND GEISTLICHES SPIEL. THE TEXT OF A PROTESTANT SCHOOL PLAY IN ITS HISTORICAL CONTEXT.

Miroslav VARŠO

The school play written by the German author Peter Eisenberg in 1651 has enjoyed great attention by scholars from various disciplines in the last few decades. Excellent studies prove the excellence of this theatrical act. The present study expands the current state of research by offering a close reading of the text with a view to revealing the thinking of the time and the source of Peter Eisenberg's inspiration. It was theology, closely connected with the Holy Scripture in the Protestant milieu, the works of church fathers and confessions. The play is accompanied by music produced by

⁴⁸ V saskej Landesbibliothek sa nachádza čiastočný odpis pôvodnej partitúry zhotovený Johannom Cadnerom: Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek (SLUB) D-DI, Mus.Pi.8,5.

prominent composers of the time, which significantly contributes to its appeal. The play and its rich inner life have the potential to appeal also to contemporary readers, on condition that they understand the symbolism of the time.

Štúdia je výstupom z grantového projektu VEGA: 2/0149/15/12 – Jezuitská školská dráma na Slovensku v 17. – 18. stor. I. etapa.